

Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич] – К. : Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – С. 5–19.

Ірина Ігнатенко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНТРОПОЛОГІЇ ЖІНОЧОГО ТІЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Запропонована читачеві стаття належить до такого наукового напрямку, як етносексологія, яка в українській етнології поки що залишається на маргінесі наукових досліджень¹. Проте на наше глибоке переконання, ігноруючи цей напрям, дослідники не зможуть відтворити і осягнути особливості українського традиційного світогляду та дати повну характеристику народної культури, про що ми вже наголошували у своїх попередніх статтях². Приміром, вивчення буденного життя української дівчини, жінки буде неповним без дослідження її інтимної сфери, зокрема тілесності та гігієни, тому заслуговує на окреме вивчення.

Наша стаття, не претендуючи на повне вичерпання запропонованої теми, буде присвячена дослідженню народних поглядів на фізіологію жінки, зокрема під час *menstruatio*, а також народним уявленням, віруванням, пересторогам та заборонам пов'язаних з „жіночою” кров'ю.

Написання цієї статті, насамперед, стало можливим завдяки інформації, яку зібрали, систематизували та опублікували дослідники, збирачі, аматори середини ХІХ – поч. ХХ ст., яких по праву можна вважати першопрохідцями цього потаємного, сороміцького, але вкрай необхідного, для всебічного вивчення народної культури, напрямку: Ю. Талько-Гринцевич, І.Беньковський, Марко Грушевський, З.Кузеля, А.Онищук, лікар С. Верхрадський та інші. Отже, джерелами статті стали опубліковані та неопубліковані (архівні) етнографічні матеріали середини ХІХ – поч. ХХ ст., авторські польові матеріали з Полісся³ та Чернігівщини⁴, а також етнографічні матеріали зібрані к.і.н., науковим співробітником Інституту Народознавства НАН України Оксаною Кісь.

Приставаючи до розгляду теми, слід зазначити, що народна термінологія на означення місячних досить різнобічна, дослідники фіксували наступні назви: «на

¹ Щоправда, останнім часом українська етносексологія потроху почала привертати увагу вітчизняних науковців. Серед інших, у своїх наукових розвідках цього напрямку торкалися М.Гримич, О.Боряк, О.Кісь, М.Маєрчик, М. Красіков.

² Колодюк І. Традиційні уявлення українців про Божу кару за гріх „витравлювання плоду” // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.: – К.: Унісерв, 2007. – Вип. № 22. – С. 37; Її ж. Концепт зачаття та його відображення в традиційній культурі українців // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.: – К.: Унісерв, 2007. – Вип. № 23. – С. 39; Ігнатенко (Колодюк) І. Народні ембріологічні уявлення українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. [наук. ред. М.Гримич] – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 3.

³ Етнографічні матеріали з Полісся зібрані авторкою під час історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2003–2007 рр. та зберігаються у науковому архіві центру.

⁴ Польові матеріали з Черкащини зібрані авторкою статті у 2007 році під час етнографічної практики студентів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на чолі з к.і.н. Ігнатенко І.В. Записи експедиції зберігаються у науковому архіві кафедри.

сорочці», «свій час», «місячка», «цигани», «кошуля», «рубашне», «переться», «жіноче», «цвіт», «пола» (в гуцулів), «приїхали гості», «прийшли краски», «червоний Іван» (у бойків), «має на собі», «кров» або «той час», (на Поділлі), «сорочка», «регули», «місяшне» тощо.

Розглянемо принципи мотивації цих назв⁵. Однією із найпоширеніших, яку донині можна зафіксувати в українських селах, є «рубашка» та похідні від неї назви («на сорочці», «рубашне», «сорочка напала», «сорочане лихо», «на одеже», «на беллі»; «а дехто то ру-башне» каже на їх, бо його видно на сорочці. Як дехто, то каже, щоб усе не однаково було, сорочане лихо»⁶. Як відомо, у традиційній українській культурі одяг виконував набагато більше функцій, ніж просто прикриття тіла⁷. Жіноча сорочка певною мірою уособлювала тіло жінки, вона була ніби її символічним двійником, адже цей вид одягу безпосередньо торкався тіла й тому нібито копіював усі його властивості⁸. Отже, можна припустити, що з огляду на це вірування й виникла одна з найпоширеніших назв на означення місячних.

Другу групу становлять назви, які вказують на те, що «це» належить лише жінці: «бабське», «бабське на одежі»; «кажуть також «женське» тим, що їх у чоловіків нема»⁹. До третьої належать назви, що походять від слів «мити», «прасувати»: «переться», «прання ся іме», «переца», «стіраецца». Водночас ці назви вказують на те, що жінка у такий період очищається внутрішньо. Четверта група назв має в основі циклічну природу місячних – «місячка», «місяшне»; «бо воно ото що місяця, та й є»¹⁰. Деякі терміни вказують на те, що місячні відбуваються у певний час і виникають раптово: «той час», «свій час», «у етой дєвкі время». Є назви, які безпосередньо означають те, що жінка, у якої йдуть місячні, знаходиться у своєму фізіологічному розквіті, готова для шлюбу та дітонародження, вона «цвіте» («цвіт», «квітки на рубашці» «вже цвіт прийшов»); «коли жінка носить їх (плями. – І. І.), то вона має красу і приваблює до себе чоловіків, які почувають у них жінок»¹¹. Частина термінів стосуються червоного кольору місячних – «червони дні», «краски ідуть». Щодо інших назв, зокрема «цигани», то їх етимологію у народі пояснювали так: *«цигани – се слово відоме усякому, звичайно старшим, а всі його мають за стидне, не кажуть його при других, бо й не вшитиво таке слово казати при других, особливе при старших або при чужих. Жінки, то це сяка-така одна одній скаже, хоч і з нишка таки, а при чоловіках стережуться казати. Через те ото, що воно таке «стидне», видумали замість його казати «шарівські»... Чого то вже оте, що сходить що місяць у дівчат та у жінок,*

⁵ За основу поділу взято класифікацію, запропоновану російською дослідницею Т. А. Агапкиною (Агапкина Т. А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. Л. А. Топорков. – М., 1996. – С. 104–110).

⁶ Гр(ушевський) Мр. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / Обробив З. Кузеля // Матеріали до україно-руської етнології. – Л., 1906. – Т. 8. – С. 7.

⁷ Маєрчик М. Одяговий метамовний код в обрядах родинного циклу (семіотичний аналіз традиції оголення лімінальних осіб) // Народознавчі зошити. – Л., 2000. – № 6. – С. 1027–1037.

⁸ Агапкина Т. А. Указ. соч. – С. 105.

⁹ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 71.

¹⁰ Там само.

¹¹ Верхратський С. А. Український медичний фольклор // Рукописні фонди Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі РФ ІМФЕ), ф. 14-3, од. зб. 452, арк. 71.

заєть ся циганами або й шарівськими, то хто його зна. Так почало одно щось казати, а за ним і всі. Мабуть се видумано через те, що воно, як і ті цигани, що просять милостині та неждано і непрошено з'являють ся по слободах. Нарошне спитать кого в слободі, то ніхто не скаже, звідки і з чого взяло ся те слово. А що «шарівськими» їх називають, то це, як мати кажуть, через те, що оці живі цигани, що ходять по слободах, дуже скрізь шаряють за всім, коли б де і виворожнть і вибрехать і виканючить і вкрасти, та щоб зарвать де що. Або й ще через те, що як нападуть жіночі або дівочі цигани, то зараз зашаріється сорочка, зачервоніє. «Ось як зашарілась» кажуть, як хто зачервонить ся. — А місцевий діякон пояснював се так, що у Полтавській Губернії був поміщик Шарій, чи піп, та переховував циган злодійів і з того багатів¹². «Називають через те, що під час місячного жінка робиться негарною, нездатною, як циган», або через те що «місячні невідомо звідки приходять і зникають, як на селах цигани»¹³.

Цікавим є народне розуміння причини виникнення у жінок місячних. Лікар С. Верхратський у своїй рукописній роботі зазначав, що «рідко по селах давали відповіді, що жінки завжди носили місячні. Більшість притримувались погляду, що місячні з'явилися в жінок тільки з часом»¹⁴.

Фактично зміст усіх переказів про те, звідки й чому жінки мають місячні, зводяться до того, що це кара за непослух. Наведемо деякі з них.

Згідно з легендою, зафіксованою на Звенигородщині Талько-Гринцевичем, «народ полагаєт, что до времени рождєнія Ісуса Христа женщины не имели месячнаго очищения, а только послеродовое. Перемена в этом отношении наступила только с того времени, когда Богородица родила Ісуса и приказала своей служанке вынести и бросить в воду свою окровавленную рубаху. Служанка не послушалась и была причиной тому, что Богородица в сердцах повелела, чтобы весь женский пол с тех пор ежемесячно имели свои очищения, которыя получили название «сорочки»¹⁵.

Так само в легенді, записаній на Галичині, йдеться про те, «що до Христа не було місячки тільки породіві очищення. Спала вона на жінок за кару. Коли Мати Божя породила Христа, казала слугі винести на воду обкровавлену сорочку і попросила не розвивати і не оглядати її. Одначе слуга не могла здержатися з цікавості, і за її провину Мати Божя покарала усіх»¹⁶.

Схожою за сюжетом є легенда, зафіксована на Поділлі, за якою усі жінки були покарані Богородицею місячними через непослух дівчини-служниці, яку Діва Марія попросила випрати свою скривавлену сорочку. Дівчина не послушалася, розгорнула і струснула сорочку, від чого трава забризкалася кров'ю. «За неслухняність увесь рід жіночий покарано Дівою Марією місячними. На пам'ять про це ще й досі росте трава в полі з хлібом, що має на довгих зелених листях червоні краплинки»¹⁷.

¹² Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. — С. 70.

¹³ Верхратський С. А. Назв. пр. — Арк. 71.

¹⁴ Там само. — Арк. 71.

¹⁵ Талько-Гринцевич Ю. Д. Народное акушерство в Южной Руси. — Чернигов, 1889. — С. 18.

¹⁶ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. — С. 79.

¹⁷ Верхратський С. А. Назв. пр. — Арк. 71.

Ще один варіант легенди про етимологію місячних: «Єва, як прогрішила, то Бог дав їй те, щоб і всі жінки тес знали»¹⁸; «коли Єва з Адамом жили в раю, вона не мала місячних і через це не знала сорому. Тільки за спокусу людей змієм Бог покарав Єву тяжкими пологами і місячними»¹⁹.

За гуцульською легендою, місячні були й у чоловіка, «та як він почав робити по церквах, будинках, то йому було видко поли (кров); Матка Божя віпросила у Бога: Най маю полу, а чоловік ні! Від того часу нема у чоловіка поли, тому у него і сорочка коротка, а у челядини довга, аби закривала полу»²⁰.

Щодо віку початку місячних, то існували такі міркування: «У скіко год воно настає, то не однаково: по людині діється і по порідді. Оце, як здоровенька дівчина та порідні такої здорової, і що рано виростає, та так і в роду було у її, що рано починали дівувать, то й у неї буде раніш ця справа. Або і вдасть ся таки таке дорідне. Часом і батьки і матері не такі були, а дівчина буде інакша. Так то знають, що і не на одній порі стають у дівчат цигани: у одної в стіко год, а у другої в стіко. За те вже кожна знає, що як почались вони уже у неї, то через місяць, як раз у ті самі порі будуть знов і так усю жизнь, поки зістаріється людина... Як у якої, то за день або ближче перед циганами болить живіт. Це вже знають. А ще молоде яке воно, само не вгадав і по-жалується матери на живіт, то мати зараз каже: «Та то воно у всякої людини, дочко!»²¹.

Оскільки досить часто місячні розцінювалися як щось непристойне і сороміцьке, в народі вірили, що святі жінки не мають місячних. Саме тому клімактерій досить часто сприймався селянками як бажаний²², адже вони ніби поверталися у стан, в якому перебували до прокляття Богородицею²³. У такому випадку казали, що «помили руки», адже після клімактерію мати стосунки з чоловіком вважалося за непристойне²⁴. Щоправда, інколи жінки зазначали, що „ то од деда завісімо ”²⁵.

Між тим, цікаво, що заміжні жінки не приховували свого стану й досить часто ходили з плямами на сорочці²⁶. Цей факт широко підтверджується і сучасними інформаторами: „Ще й моя мати, як ходила, то я дівилася, шо вона, де врезалася?! Оце ходить, а штанов не було, а та сорочка заляпана, а я знаю, так як заре, побачила, та й думаю: «Ото мати шось урізала, в кров'є, ногу врезала чи стегно». – А не соромилась, так ходить? Тож видно! – Не, текло, куди бачило”²⁷; „Так і ходили. В полотняній сорочці. (А не соромилась?) Господь його знає! Як була така житка. Таке врем'я було”²⁸; „Да, ото так і ходили без трусов, без нічого, не було трусов, ото сорочечку зашпилиш, так щоб воно не капало кругом. Протікає, ходили такі

¹⁸ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 77.

¹⁹ Верхратський С.А. Назв. пр. – Арк. 71.

²⁰ Шухевич В. Гуцульщина. –Верховина, 2000. – Ч. 5. – С. 255.

²¹ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 73.

²² Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 71.

²³ Талько-Грынцевич Ю. Д. Указ. соч. – С. 18–19.

²⁴ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 83.

²⁵ Кісь О. Полісся 1998: Етнографічні матеріали з Полісся (Київська обл.) записані у липні 1998 // Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 454. – арк. 22.

²⁶ Кабакова Г. И. Антропология женского тела в славянской традиции. – М., 2001. – С. 194.

²⁷ Зап. автором у с. Бовсуни Лугинського р-ну Житомирської обл.

²⁸ Зап. автором у с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл.

задрипані. Зараз, бачите, всякі є, а тоді якось і не було, шмаття якесь подложеш і всьо”²⁹;” Колись не окуратно було — тепер окуратней. І ззаду, і з переду захвойдана сорочка... До це добре, як ти в сподніце, а буває — як не в сподніце, да сяде да промокне. Але колись, як іде, да це їй залило сорочку, дак подніме [сподніцу] і — гоп! [Піднімала спідницю і так сідала]”³⁰; „Колі же ж бабі носілі штани? – в поміне не було! Да, на сорочці все! Хіба ж носілі отакіє сорочки? Не! Полотняну таку, шо й не гнется. Так йона шо, - йона ж дубляна. А то – сорочкою тією пудтерется да й усьо. Оце так – усє так хаділі”³¹.

А от дівчата, все ж таки, намагалися не афішувати свій стан, тому на час місячних знаходилися дома: „Девка не йде гулять. А як же вона поїде, шо вона може там сєсті, а тутейка замарає — тут і хлопци, а тут і женіх... А-о-о! Шоб хлопец і не побачив. Цього вже не — вже вона дома. Даже, думаютъ: “А чого ти, там — чи Галя, чи Мар’я, чи Степо, чм Горпино, чи Марино, чого ти не приходила?”—“Ой, не питай — мене не можна було”—“А чого?”—“У мене рубашне було”. Шо вже було — то було. Оце вже як немає которой — це вже знать, шо вона засрана вже і дома сидить”³².

Хоча місячні і вважали „нечистим ділом”, люди, проте, розуміли, що це нормальний вияв жіночої фізіології, і їх затримка викликала занепокоєння: «Яке ото воно не гарне діло ті «цигани», а лишенько і без їх. Кажуть, і це воно таки так і є, що і житє не буде довго отака людина, що нема їх у неї. Така вже стать природня у жінок, що без них і життя не вірне»³³. «Кажуть також, що без їх та дітей не мали-б жінки і миру хрещеного-б не стало. Бо то-ж запримітили усї, що немає цих циган, то й життя доброго немає і дитини не буде. А чого воно, так ніхто не скаже»³⁴.

За спостереженнями лікаря Верхратського, якщо після 16 років у дівчини ще не було місячних, це викликало занепокоєння близьких, адже відсутність менструацій могла означати захворювання. Затримку в дівчини інколи пояснювали божою карою за «п’ятничний» гріх батьків, які мали статеві зносини перед п’ятницею³⁵.

Коли у дівчат затримувалися місячні, намагалися їх викликати, зазвичай за допомогою народних засобів. Так, радили вживати вивар із першого цвіту півонії, гілочок вишні, калини, мальви, материнки, червоних троянд, волошок, пролісків, кореню білої водяної лілеї, кривавника, м’яти, рум’янку, хмелю, споришу, червоного проса, цвіту жовтої акації, Петрового хреста, сокирок³⁶.

Так само викликало занепокоєння порушення циклу місячних: «Часом перемінюєть ся время, що їх гляди, не має, то ото вже й треба і боять ся лиха якогось: або дуже потрудилась, або застудилась або злякалась, борони Боже; тоді вже й треба, старать ся людей. А як благополушно, то кожного місяця під один час і ждуть їх і через те ото і надівають другі сорочки і лягають на такому, щоб не

²⁹ Зап. автором у с. Малини Овруцького р-ну Житомирської обл.

³⁰ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 43.

³¹ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 106.

³² Кісь О. Полісся 1998. – арк. 43.

³³ *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 75.

³⁴ *Там само.* – С. 77.

³⁵ *Верхратський С. А.* Назв. пр. – Арк. 74–75.

³⁶ *Там само.*

шкідне було»³⁷. У такому разі радили вживали відвар розмарину (*Rosmarinus officinalis*)³⁸, бузкового та липового цвіту³⁹, квіток піону, потовчене коралове намисто з водою⁴⁰, настоянку кривого зілля (гірчак зміїний, *Polygonum bistorta*), натиннику (паслін, *Solanum dulcamare*)⁴¹.

Цікаву інформацію знаходимо у матеріалах Марка Грушевського, де йдеться про народне переконання, ніби у «чесної» дівчини влітку місячних не буде, а йдуть вони тільки у жінок: *«жнивими місяців з три нема циганів у дівок; а у которі є і жнивими, так це погане зілля, то то така вже вона и дівка. Тіко звання, що дівка, а вона вже пряма молодиця, тіко не пов'язана ще. От дурить! А чого-ж то воно, Що у чесної, доброї ще дівки та в жнива не буває, а вже аж під осінь одкривається! На що вже Настя яка була, а і в неї не було в жнива. Бог уже так устроїв. Кажуть ще, що є і такі, що і не «прогуляні» (з «каліною»), а перуть ся і в жнива, але я таких не знаю і мені здається, що то тіко дурять, що то дівки, а воно вже казна що не дівка. Та і мати таке було кажуть, що то вже не дівка, як жнивими в неї є. Хай і важко робить, хай хоч і як, а влітку не буває у дівчат цього лиха. І в нас і в усіх то так було: як жнива, то ми і не перемось жадна з нас. І в наймичок моїх цілі жнива бува чисто. Так само буває і у великий мороз»⁴².*

Різними способами лікували й сильні кровотечі. Ці засоби можна розподілити на раціональні (вживання виварів із трав) та магичні.

Щодо першого способу лікування, то вживали вивари з таких трав, як материнка (*Origanum vulgare* L.), валеріана (*Valeriana officinalis* L.), паслін (*Solanum dulcamare*), шафран з відваром вишневої кори, знятої із семи молодих гілочок. Зазначимо, що кора мала зніматися зверху донизу, інакше напій міг набути зворотної дії⁴³. Від надмірних кровотеч уживали відвар деревію з дерезою та клали на живіт холодні компреси⁴⁴.

Припиняли кровотечу й підкурюванням: *«Частіше для цього вживали блекоту, порхавку, що святили на Маковія. Кропили зілля на покуті свяченою водою, кидали в жаровню, яку клали на землі, жінка ставала над жаровнею і обкутувалась рядном»⁴⁵.*

Особливо популярними були магичні засоби: *«На лотоки хвора жінка йшла з бабою до схід сонця. Баба брала з собою цілушку хліба, краще з першого хліба, спеченого в «новий понеділок». Цілушку хліба баба пускала на воду з звичайною примовою до води. Повертаючись з лотоків, суворо заборонялося оглядатись (Вінницька обл.). Інший спосіб: хвора жінка брала дві крашанки. Випускала їх, сидячи на порозі, на сорочку, що носила в час місячних. В одну з крашанок наливала «непочатої води» (першої набраної з криниці до півночі), переливала в другу дев'ять*

³⁷ *Гр(рушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 73.

³⁸ *Маркович В. В.* Знахарки нового типа // Киев. старина. – 1891. – Т. 35. – С. 425.

³⁹ *Коваленко Г. И., Манжура И.* К народной медицине малоруссов // Этногр. обозр. – 1891. – № 4. – С. 184.

⁴⁰ *Там же.* – С. 175; *Гринченко Б. Д.* Материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов, 1897. – Вып. 2. – С. 320.

⁴¹ *Шухевич В.* Гуцульщина. – С. 255.

⁴² *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 74–75.

⁴³ *Талько-Грынцевич Ю. Д.* Назв. пр. – С. 19–20.

⁴⁴ *Милорадович В. П.* Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии. – К., 1902. – С. 89.

⁴⁵ *Верхратський С. А.* Назв. пр. – Арк. 76.

раз, примовляючи за кожним разом: «Це тобі, це мені», Потім крашанки й сорочку несла на біжучу воду й кидала її через голову в воду; поверталась додому не оглядаючись. Можна було кидати лише одні крашанки. Спалювали одойму (решитки, як снують полотно), пили попіл»⁴⁶.

«На Поділлі при сильних місячних кровотечах примовляли звичайною примовою при кровотечах: «Стій, кров, в рані, як вода в Йордані. Третину випускаю, дві третини залишаю рабі божій (ім'я)»; «Вирізували з місячної сорочки кусочок, забруднений кров'ю, видовблювали внизу дверей дірочку і в цю дірочку вкладали кусочок з сорочки й заклинювали кілком з осики – ув'язнювали недугу... Як прали сорочку після місячки, розстелювали її на воді, жменею брали воду з сорочки, зливали праворуч і ліворуч, приказуючи: «Це мені, це тобі». Пили вивар із знайденої замкнутої колодки: «Чоловік жінки, яка хворіє маточними кровотечами (на червоні сплави), повинен був до схід сонця принести з лотоків у правому чоботі води, дати напитись жінці і підмитись. Видушували цитрину в воду й пили»⁴⁷.

На Поліссі лікували й у такий спосіб: «При более значительных маточных кровотечениях женщины вырезают небольшой кусок снизу из рубашки, которую носили во время месячного, провинчивают отверстие внизу дверей, вкладывают там кусочек вырезанной рубахи и забивают деревянным колочком»⁴⁸; «Большая женщина сама полощет в воде свою окровавленную рубаху и эту воду по очередно ложкою мужа, отца и брата выливает в две приготовленные посуды, из которых одна стоит в комнате, а другая в сенях за порогом. Причем, переливая в первый, говорит: то мое, а во второй: то «чуже». После того обе посуды выносит на двор, одну из них выливает на воду, т. е., «свое», а «чуже» закапывает в землю»⁴⁹.

Досить часто, коли у жінки порушувався місячний цикл або збільшувалися втрати крові під час місячних, причину вбачали у «зопранні» – пранні кількома жінками своїх місячних сорочок в одних ночвах⁵⁰. Після цього в однієї жінки під час місячних крові буде у два рази більше, а в другої вони можуть припинитися зовсім⁵¹. Щоправда, як вважала більшість селян, «зопранне» зашкодить лише одній жінці, у якої крові буде більше, ніж до цього⁵². Причому вважалось, що «зопреться» та жінка, чия сорочка лежатиме найнижче⁵³. «Воно так і не було в мене, та в отого попа дівка була і тітка його. Та в усіх трех у нас було. Я не знала того, що воно треба їх стерегтись. Посолили сорочки ув однім жлукті, а вони й зопрались. У теї дівки нічого не стало того. Чорт його знав, чи воно їй вреділо, чи ні, а вона з мене усе смієть ся. Може воно так і є, що не багато того стане, як зопреться з ким. Але оця того нічого не знала — одначе сміялась. Чорт її знає, може і примовляла що, а сорочки, то знаю добре, що

⁴⁶ Там само. – Арк. 75.

⁴⁷ Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 76.

⁴⁸ Талько-Грынцевич Ю. Д. Указ. соч. – С. 20.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Тарас Я. Зоління білизни, деякі аспекти гігієни та пов'язані з нею уявлення // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. Овручина 1995. – Вип. 2 – Львів, 1999. – С. 182.

⁵¹ Милорадович В. П. Указ. соч. – С. 89.

⁵² Талько-Грынцевич Ю. Д. Назв. пр. – С. 21.

⁵³ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 75.

склала усі з нас трех одну на другу. І од того й стало. І ото в мене добре, як з неділю тіко пійде, а то й більше. Уже й сама не знаю де-б і діть ся і що робити»⁵⁴.

При «зопранні» радили жінці таке: «хай заполоще, що скине з одного місяця, та воду цю вилє на чорну свиню і скаже: «Ти діти водиш, і чиста ходиш» (себто, хай на тебе переходить). А то є, що замість цього пізнають по своєму, інакше, не на свиню виливають, а на чисту, бігучу воду несуть, на річку, тай пустять за водою»⁵⁵, або «воду влить в какую нибудь посуду, поставивши ее на пороге; с двух сторон от ее ставят два горшка, при чем сама больная садится на пороги таким образом, чтобы ее правая нога была в «хате», и вливает одну ложку воды в горшок, который стоит в хате, а две ложки в тот, который стоит снаружи ея, говоря за каждым разом, «оце тоби, а оце мени». Всего вливается в горшок, в хате стоящий, 9, а в горшок за хатой — 18 ложек. Первый горшок закапывается с водою под порогом хаты, а другой несут в сад и закапывают под вишневым деревом, говоря: «тоди до тебе другой раз нести, коли будеш цвісти»⁵⁶.

Для лікування використовували й такі способи: «Узять три пригорці глини губою та внести в хату у тряпці, а глиняник поставит у глухім кінці порога. Пригорцями і треба вкинуть сю глину, росколотив і поставит на день чи на три дні і дати тоді тої води, що останеться в глинянику, випити, то й минеться, якщо вона тіко од зопрання бідує»⁵⁷; «Женщина, отжав рубашку в негодном горшке или казанке, идет с ним на речку и, набрав в него воды, дважды выливает обратно, а третий раз льет 9 ложек на рубашку, приговаривая: «мое пры мени, чуже хай иде за водою». Горшок забрасывает в воду, а рубашку, отзолив, носит, или идет к реке в грязной рубашке и, набирая воду мужской ложкой, дважды льет на речку со словами, «оце чуже и це чуже», третий-же раз, сказав: «а це мое» — себе на пелену (подол)»⁵⁸.

Відповідно коли жінки разом прали місячні сорочки, то намагалися класти їх не шарами, а в рядок: «і вже як у жлукто складали, то хоч з чотирьох зберуться було нечисті сорочки, то вже одну коло одної складаєм у рядок, у в один шнур і в один шар, хоч і як уже зажмякаються дуже сорочки, а вже боїмось, щоб не зопралась котора з которою і щоб не перейшло з одної до другої»⁵⁹, або перекладали жіночі сорочки чоловічими штанями⁶⁰.

Зважаючи на те, що жінка в цей період вважалася нечистою і ця нечистота начебто передавалася всьому, з чим вона контактувала, у традиційній культурі вироблено ряд заборон щодо життя й діяльності під час місячних. Їх можна розподілити на дві групи: церковні, які були сприйняті народною культурою, та введені у вжиток і народні.

Слід зазначити, що церковні заборони (йти до церкви і торкатися священних реліквій, цілувати Євангеліє, хрест, ікони, пекти просфори) в народі було дещо переосмислено та доповнено: "нечистая" жєнщина не должна ходит в церковь,

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр.— С. 75–76.

⁵⁶ Талько-Грынцевич Ю. Д. Указ. соч. — С. 21.

⁵⁷ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. — С. 76.

⁵⁸ Милорадович В. П. Указ. соч. — С. 89.

⁵⁹ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. — С. 76.

⁶⁰ Талько-Грынцевич Ю. Д. Указ. соч. — С. 22.

целовать иконы, ходит за крестным ходом, а тем паче, приобщаться или венчаться, - т.к. это тяжкий, непрощительный грех"⁶¹. Звернемо увагу на мотивування заборон та кару за їх порушення: «Якась жінка з місячкою пішла до церкви, і кров її всю церкву залила, а на образах, особливо на Марії Магдалині та Варварі, виступили криваві плями»⁶² (Вінницька обл.); «борода у теї виросте, що піде з циганами до церкви»⁶³. До того ж вірили, що у жінки, яка порушила цю заборону, на всі свята будуть іти місячні й, не маючи можливості ходити з ними до церкви, вона буде виключена із суспільного життя. Крім того, її буде покарано тривалими місячними і важкими пологами⁶⁴. Жителі Білоруського Полісся вірили, що карою жінки, яка зайшла у церкву під час місячних, буде збільшення кровотечі й важкі пологи, викликані гнівом Божої Матері: «кажны празник у ей буде на рубаице, и много того буде»; «буде тяжэло радить, када вона ражать будэт»; «Як зайдэ жэніцина, як на рубаице у цэркву, то Божя матэрь у лицэ мэняеца»⁶⁵. Вірування про заборону жінці у такому стані йти до церкви досить широко поширені й сьогодні: *в церкву не можна йти ніяк*⁶⁶; *І в церкву — не, в церкву — Боронь Боже! В церкву не можна ходити...*⁶⁷; *„у церкву не можна йти, а якщо в церкву йшли, то в карман ложили гвоздік чи камінець, але далеко не йди, тако ззadı стой, а вообщє-то не положєно.*”⁶⁸; *„як до церкви йти, дак треба (єсли так чувствуєш)— як уже первий день напало — не йди, а як уже другий-третій — бери замка, кладі за пазуху, замкні, і тоди йди до церкви.— І только так, шоб оно не капнуло, бо дуже гєх великий, як воно капне на пудлогу у церкві. Дуже грєх великий!*”⁶⁹.

Загалом жінка при місячних не мала права не тільки йти до церкви, а й брати участь у релігійних ритуалах. Зокрема, як зазначалося вище, їй заборонялося цілувати хрест чи ікону при обході села з молебнем: *«А як піп чи дяк ходить по слободі з молитвою або з христом та й трапиться у котрій хаті така людина, що з циганами, то певне не поцілує христа чи ікони. Хоч і піднесе їй піп, то вона скаже «мені не можна», а як така, що не осмілить ся прямо сказати у вічі, то вийде собі на той час із хати. То вже її не питають, чого вийшла і втікла від хреста, бо знають, яке їй лихо, і знають, що як нечисте виходить, то до святого тоді не приторкаться»*⁷⁰.

Під час місячних жінка мала обмежувати себе і в родинних обрядах. Зокрема, їй заборонялося бути хресною матір'ю: *«Не можна тоді брати у куми або йти, коли просять, бо треба цілувати хрест, а до святоців не можна приторкаться. Через те ніхто тоді ані в куми не піде, ані на присягу не стане»*⁷¹; *«Кумою під час місячного бути не дозволялось: дитина вся буде в болячках»*⁷² Взагалі жінок застерігали йти на

⁶¹ Беньковский Ив. Народный взгляд на «нечистую» женщину // Киевская старина. – 1899. – № 6. – С. 131.

⁶² Верхратський С.А. Назв. пр. – Арк. 72.

⁶³ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 71.

⁶⁴ Кабакова Г. И. Указ. соч. – С. 196.

⁶⁵ Агапкина Т. А. Указ. соч. – С. 119.

⁶⁶ Зап. автором у с. Гамарня Канівського р-ну Черкаської обл.

⁶⁷ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 33.

⁶⁸ Зап. автором у с. Млини Овруцького р-ну Житомирської обл.

⁶⁹ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 43.

⁷⁰ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 78.

⁷¹ Там само.

⁷² Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 72.

хрестини, бо це могло зашкодити дитині: «Гулять з циганами скрізь можна йти, лиш на хрестини не можна, бо це і безсовісно дуже було б і шкідливо. Кажуть, як втерпить така людина та піде погулять на хрестини, то на дитині пороблять ся струпи. То краще не йти, як має таке од того»⁷³. Проте якщо жінка таки йшла на родини і мала «на рубашці», то вона повинна була забезпечити дитину від свого начебто шкідливого впливу. Для цього використовувалися різні обереги, зокрема: «Щоб не завадили дитині ції цигани, то та, що йде з ними, бере у пазуху трішки проса. Та й баби, що пупа ріжуть, стережуть ся цього лиха, бо буває впорядиться яка не знає, що за лихо буде од цього і проса не бере з собою, через те то вони самі вивішують на жердці на перед що небудь чирвоне на всякий случай. Часом котора і втаскається нарошне або ще дурна і не знає цього — то не пошкодить тоді. Забачить можна на хрестинах часто або окрайку або пояса чирвоного або китайку, оте все проти цього лиха, циган»⁷⁴; „Не можна дітяті йти хрестить. Наприклад, от я — нада мене [до] дітя взять, кого я хочу, да як у єе місячноє є, вона й каже: шо “мене не можна йти” . А котрие бралі замочки — замикалі і кідалі за пазуху. Замочок — такий, шо замикати, но — замочок обикновенний. Ну так —шоб на дитяті нічого не оказалось. Бо кажуть, як нечиста кума, дак ото на дитяті буде — чи на головці, чи шось отаке во буде — якієсь наріви чи шо... Як замочок беруть у пазуху і вже не буде”⁷⁵. На Поділлі вірили: «щоб дитині не вадило, треба щоб кума призналась і своєю сорочкою обтерла лоба дитині, або кинула собі в пазуху проса»⁷⁶.

Заборонялося йти до церкви і породіллі, лише після 40 днів священник читав над нею „очисну” молитву і у такий спосіб „вводив” до церкви: „Роде дітя вона, б недель не йде до церкви. Дітя понесли хрестить, а вона не йде. б недель мінуло, она йде до вводу, приходіт і стоїть прі двору. Батюшка виходіт і вводіть”⁷⁷.

Саме з огляду на вірування про жіночу нечистоту під час місячних, однією з головних вимог до жінки, яка йшла у баби-повитухи, було не мати місячних⁷⁸. Така вимога була пов’язана з народним переконанням про те, що діти, яких прийняла "нечиста" баба, будуть золотушними⁷⁹, а в дівчаток довго не буде місячних⁸⁰. Цікаво зазначити, що традиційно така вимога висувалася і до знахарок. За народним переконанням, їх заняття знахарством не було благословенне Богом. Могли вони зайнятися цією справою лише тоді, коли у них "припинились регули, тоді їм Бог прощає"⁸¹.

Такі запобіжні засоби були відомі й іншим народам. Зокрема, болгарі закопували під поріг житла металевий предмет, через який переступали всі жінки, у тому числі ті, що мали місячні⁸². В Білорусі жінки затикали який-небудь металевий

⁷³ Гр(рушевський) Мр. Назв. пр. – С. 79.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 28.

⁷⁶ Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 32.

⁷⁷ Зап. автором у с. Кам’яне Рокитнівського р-ну Рівненської обл.

⁷⁸ Кабакова Г. И. Указ. соч. – С. 86.

⁷⁹ Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 32.

⁸⁰ Кабакова Г. Антропология женского тела. – С. 70.

⁸¹ Памятная книжка Черниговской губернии. – Чернигов, 1862. – С. 277.

⁸² Агапкина Т. А. Указ. соч. – С. 121.

предмет (ніж, ложку) за пояс, у Східній Сербії – самі розповідали породіллі про свій стан, болгарки прикріплювали до пояса червону квітку. Поляки вірили, що присутність такої жінки спричиниться до шкірних захворювань у дитини; білоруси – що дитина виросте неповноцінною, у неї (навіть у хлопчика), будуть сильні кровотечі, а похресна дівчинка у майбутньому буде безплідною: «Хрэстыты нэ можна за куму, як на рубаішкэ е, кажут, малоумный будэ, дурной»; «Хрэстыты не можна, а то у хрэщэной дочки не будэ детей»⁸³.

Заборонялося йти в такому стані й до вінчання: «і вінчання тоді не буде, бо замічають, що як їй тоді принада, то життя буде якесь неладне і тому вже наперед питають ея пра це у неї»⁸⁴. Поліщуки Брещини мотивували це загрозою смерті молодих, а наречених – ще й місячними на смертному одрі: «венчацца нэ можна, як на рубаішке е, бо калы умрэш, то можа гэта показатыся»⁸⁵.

Хоч жінці й дозволялося йти на похорон, їй, однак, не слід було цілувати мерця: „як ідеш до покойніка, то не треба подходить його цілувать. Прийшла собі – постій, подивись”⁸⁶. Вірили, що у зворотньому випадку це загрозувало тим, що місячні не припиняться до кінця життя. Щоб запобігти цьому, радили покласти мідяки, підв’язатися червоним поясом або взяти із собою металеву річ⁸⁷, також під п’яти в черевики насипати жита⁸⁸. І сьогодні деякі інформаторки розповідали про те, що жінки „беруть жито в пазуху, або житній хліб ото кидають шматочок, або жито, як раньше було жито, зерно, то було кидаем пучечок зав’язаний”⁸⁹; „на могилки нельзя іти - Низя! А йдуть — так беруть шо небудь, цепь яку... Ну, береш шо небудь у кишені було. Железне⁹⁰;” до покойніка тоже не можна йти, на гробкі тоже не можна йти (менструація як є – не йдуть). Красною лентою више колена перев’язують і йдуть, тоді можна і до покойніка [...] жєницина нечиста...”⁹¹; „Нада ниткаю пудвєзатысьє, нитка із льону (когда на похорон іти і менструація) – ниткою пудвєзатысьє сирю на голому тілу [по поясу] – одевайся і йди”⁹². Цікава наступна мотивація заборони йти на похорон: „І на похорон нельзя йти. Того, шо нельзя. Ты ж гразна, а то, щитай, [мерець] – шо вже ангел...”⁹³.

Під час місячних заборонялося мати статеві стосунки. Традиційне мотивування заборони зводилося до того, що наслідком могло бути народження відьми чи

---

⁸³ Там же.

⁸⁴ Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 78.

⁸⁵ Агапкина Т. А. Указ. соч. – С. 119.

⁸⁶ Зап. автором у с. Блажове, Рокитнівського р-ну, Рівненської обл.

⁸⁷ Кабакова Г. И. Указ. соч. – С. 199.

⁸⁸ Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 72.

⁸⁹ Зап. автором у с. Гамарня Канівського р-ну Черкаської обл.

⁹⁰ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 72.

⁹¹ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 138.

⁹² Кісь О. Полісся 1998. – арк. 147.

⁹³ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 106.

вовкулаки⁹⁴. Щоправда, траплялися твердження, що «зачатий «під краску», во время месячных очищений, будет красив»⁹⁵.

Сучасні також підтверджували цю заборону проте мотивація зводилася переважно до того, що „грїх”, а також необхідності дотримання гігієни під час статевого акту, що унеможлилювали місячні: „не мона, не положено – грїх”⁹⁶; не можна було, не, не⁹⁷;” з чоловіком спати теж, спати не можна було – заперещали”⁹⁸; У нас незя, й не принято. Таки й незя, це ж і неприятно, і самому недобре... І вобше це негарно. Це негарно, й не добре — і боронь Боже, спати — не спали.”⁹⁹ Я ні знаю, як люди, но ми не спали! Но так і люди: це ж гидко, де ж це воно таке? Це ж гидко¹⁰⁰.

Традиційно вірили, що статеві зносини під час місячних могли призвести до хвороб (шкірних та венеричних)¹⁰¹. Щоправда, цих заборон не завжди дотримувалися: «Не добре тоді тертися з чоловіками, а то-б вона усе з ним, як-би люди не говорили, їй того хочеться, а ніяково якось їй. Та є такі, що не цураються і мають їх та не бояться. Одначе це вже безсовісні — як же це можна»¹⁰². За спостереженнями С. Верхратського, «жінки часами скаржились» на те, що чоловіки часто не залишають їх у спокої і в «нечисті» дні¹⁰³. Сучасні інформаторки також акцентували увагу на цьому аспекті: це так: як який чоловік. Культурний – он не пойдєт [до жінки], а нахал – то йому все – одно...¹⁰⁴; „не ліз до грязної, воно ж не можна. Як дурак, то може і полізти, а як совісний, то таки ж не полізе в отаку грязь”¹⁰⁵.

Вірування про нечистоту статевих стосунків у такий період і про кару за них були поширені серед усіх слов’ян. Так, болгари вірили, що наслідком нехтування такої заборони стане поява екзем та інших захворювань шкіри у майбутніх дітей, поляки – що це спричинить хворобу чоловіка, а якщо у цей час буде зачата дитина, то вона виросте сексуально нестриманою; жителі Герцеговини – що така дитина після смерті стане вампіром¹⁰⁶.

До окремої групи заборон слід віднести ті, що стосувалися господарської діяльності. Так, жінці, яка мала місячні, заборонялося виходити в сад, адже це могло призвести до всихання дерев: „если „нечистая” жєница влєзєт на фруктовое дерево, то фрукты после этого с дерева осыплются, их поточат черви и они быстро погнют, само дерево усохнет”¹⁰⁷. Навпаки, бажаючи комусь зашкодити, жінка прала

⁹⁴ Опишук А. З народного життя гуцулів // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 227.

⁹⁵ Иванов П. Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии. Приметы и поверья, относящиеся к беременности и к рождению детей // Этнogr. обозр. – 1897. – № 1. – С. 23.

⁹⁶ Зап. автором у с. Блажове Рокитнівського р-ну Рівненської обл.

⁹⁷ Зап. автором у с. Бовсуни Лугинського р-ну Житомирської обл.

⁹⁸ Зап. автором у с. Млини Овруцького р-ну Житомирської обл.

⁹⁹ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 33.

¹⁰⁰ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 72.

¹⁰¹ Беньковский Ив. Указ. соч. – С. 130; Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 72.

¹⁰² Гр(ушевський) Мр. Назв. пр. – С. 82.

¹⁰³ Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 71.

¹⁰⁴ Кісь О. Полісся 1998. – арк. 147.

¹⁰⁵ Кісь О. Полтавщина 1997: Етнографічні матеріали з Полтавщини (Полтавська обл.) записані у липні 1997 // Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 438. – арк. 29.

¹⁰⁶ Агапкина Т. А. Указ. соч. – С. 118–119.

¹⁰⁷ Беньковский Ив. Указ. соч. – С. 129.

свою місячну сорочку й ту воду виливала під дерево, яке начебто обов'язково мало всохнути¹⁰⁸. Саме тому брудну воду після прання виливали під «глухий» дуб (який не скидає зимою листя)¹⁰⁹. «У садок з циганами ніяк не годиться ходити, а на дерево лізти прямо гріх, бо, кажуть, і дерево те всхне, що на його полізе така людина, і садок буде неродючий... На пакість буває нарошне йдуть через садок, як злобу мають на кого, ніби за ділом за яким. Одначе їм і не вдається, бо ті, що садки мають, то ті і од лиха знають. Є таке лихо, що на злобу та оджимають ту сорочку і під найкращу деревину і виллють: кажуть, усохне зараз, як не доглянеться хазяїн. А щоб не пошкодило, треба жаром посипати на тім місці і примовить — люде знають, що й казати — і так і спасають деревину»¹¹⁰.

Під час місячних жінці заборонялося сіяти городину, сапати огірки, капусту, баштанні культури, адже користі з цієї роботи не буде, все виросте несмачним і з дефектами: городина буде у плямах, огірки поскручуються й на них не зав'яжуться плоди¹¹¹. „Нечистой” жєнице не лья рвать фрукты, овощи, растения, а равно не лья садить растения, цветы, овощи; вырванное – сгниет, а посаженное и посеянное не будет расти и посохнет”¹¹². Таки вірування досить широко поширені й сьогодні: Як оце місячка є, анічого не надо: ні закриват, ні в банки, не в дєжки, ні в каструлі, ніщо”¹¹³; Не можна оце не можна ж нічого: ні капусти садовить ні, бо я колись і сама на собі. Саме було місячне, а я капусту садовить, а тоді забула, посадила половину теї капусти, а тоді кажу: „Мені ж не можна садить”, то ту половинку дід, ото ше був молодий, дід посадив. Та погнила до грами, а та осталась. Це я заповнила на собі таке було. І шаткувать не шаткую, не закручую нічого, як є.¹¹⁴»

Жінці не можна було збирати трави, які втратять лікарські властивості, а також гриби, ягоди¹¹⁵. Щодо останньої заборони, то вона може бути пояснена тим, що жінка, у якої йдуть місячні, не вагітна, тобто в даний момент не плідна і свою неплідність може передати й городині¹¹⁶.

Проте існували й певні винятки. Зокрема, на Поліссі вважали, що садити картоплю має якраз жінка, у якої йдуть місячні, – тоді картопля рясно цвістиме і дасть гарний урожай¹¹⁷, а буряк виросте червоний та соковитий¹¹⁸. На Житомирщині посіви льону й капусти обмахували жіночою «місячною» сорочкою, що начебто мало очистити їх від гусіні¹¹⁹.

¹⁰⁸ *Верхратський С. А.* Назв. пр. – Арк. 72.

¹⁰⁹ *Милорадович В. П.* Указ. соч. – С. 89.

¹¹⁰ *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 79.

¹¹¹ *Верхратський С. А.* Назв. пр.

¹¹² *Беньковський Ів.* Указ. соч. – С. 129.

¹¹³ *Кісь О.* Полісся 1998. – арк. 56.

¹¹⁴ *Зап. автором* у с. Гамарня Канівського р-ну Черкаської обл.

¹¹⁵ *Кабакова Г. І.* Указ. соч. – С. 198.

¹¹⁶ *Агапкина Т. А.* Указ. соч. – С. 135.

¹¹⁷ *Там же.* – С. 132.

¹¹⁸ *Кабакова Г. І.* Указ. соч. – С. 199.

¹¹⁹ *Агапкина Т. А.* Указ. соч. – С. 140.

Під час місячних жінку застерігали готувати страви довгої ферментації: місити хліб, квасити квас (бо буде тягучий і темний)¹²⁰, солити огірки, бо заведуться миші¹²¹, шаткувати капусту, бо «зацвіте»¹²²; *«не буде ніяка страва смайна од такої жінки і чи курку заріже, чи так що варитиме, то як солома буде без смаку»*¹²³. Загалом, *«нечистая» жєницина не должна ничего предпринимать или начинать в работе, ибо работа или предприятие ей не удастся, не будет спориться; не должна печь хлеба, солить огурцы или капусту, пахтать масло, варить варенье, т.к. это все испортится, скиснет или сгниет ... «нечистая» жєницина не должна ни доить коров, ни даже прикасаться к молочным продуктам, не должна ходить или прикасаться к кадкам с огурцами, капустою, банкам с вареньем, бочкам с пивом, медом и квасом, т.к., капуста, огурцы, варенье, мед, пиво, квас от прикосновения такой жєницины скисает»*¹²⁴.

Вірили, що у хаті, яку побілить жінка, заведуться блохи, таргани, павуки¹²⁵. *«Хати як мажуть, не годить ся першого валька класти тій, що цигани має, бо буде нечисть водиться в хаті. Печі накладатъ не годиться також тоді»*¹²⁶.

Окрім того, остерігалися, щоб така жінка не перейшла дорогу людині, яка йде на рибалку, мисливство, та й загалом у справах, адже в такому випадку її чекатиме невдача¹²⁷. *„Треба глядїть, щоб дороги не переходить, такїй жїнці. Це не звичайно. Але є ї такі люде, що цього закону не глядять. Таких треба найдужче стерегти ся, бо як перейде шлях кому, то не минеться; щось йому та за недогїддя буде. Хиба знає од цього що не будь, бо є люди знаючі, що від усячини вміють, одмовиться і ніщо не матиме сили. Одначе це вже безсовісноу назвуть ту, що переходигь шлях кому. Часом тому і пристають-жїнки, чи дївчата, як трапиться, що хто їде або їде, а вона у поперед їде. Поважним людям хазяєвитим зроду не осмілять ся переходити пуття»*¹²⁸.

Не можна оминати увагою народні вірування про магїчне використання місячної крові. Зокрема, її застосування у любовній магїї: *„Жєницины, чтобы возбудить любовь в мужчине, моют белье во время menstruatio и воду эту мешают в кушанье или напиток, которым подчуют любимого человека”*¹²⁹; *„Хочеш, щоб тебе чоловік не кїнув і век з тобою жив – возьми – менструація є в тебе – постїрай, у вино ввали, напой його – буде за тобою всю жизнь бегать, і век тебе не кине і до другої ніколи не поїде”*¹³⁰.

Використовували місячні і у магїчних засобах при бажанні уникнути вагітності. Зокрема, з сорочкою, заплямованою місячною кров'ю проводили різні магїчні

¹²⁰ *Верхратський С.А.* Назв. пр. – Арк. 73.

¹²¹ *Агапкина Т. А.* Указ. соч. – С. 110.

¹²² *Там же.* – С. 133.

¹²³ *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 78.

¹²⁴ *Беньковский Ив.* Указ. соч. – С. 129.

¹²⁵ *Агапкина Т. А.* Указ. соч. – С. 109.

¹²⁶ *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 79.

¹²⁷ *Беньковский Ив.* Указ. соч. – С. 130.

¹²⁸ *Гр(ушевський) Мр.* Назв. пр. – С. 79.

¹²⁹ *Трусевич И.* Поверья и предрассудки (предания, пословицы и песни жителей Полесья) // Киевлянин – 1863. – № 113.

¹³⁰ *Кісь О.* Полісся 1998. – арк. 146.

маніпуляції: замазували у челюстях печі, закопували у землю або підмішували у корм для тварин (собак чи свиней)¹³¹; воду, в якій прали «місячну» сорочку, зливали у пляшку і закопували в землю або випивали¹³². Як варіант, палили у печі сорочку, на якій була місячна кров, або виливали туди воду, в якій ця сорочка пралася¹³³. Під час її проведення жінки навіть примовляли: *«як ця кров на пічці печеться, так щоб і діти попелися в моїй утробі»*. Такі маніпуляції були пов'язані з віруваннями про те, що у місячній крові жінки сконцентровані усі її майбутні діти. Саме тому, за народними переказами, під час горіння сорочки можна почути плач дітей¹³⁴. Ці дії були знані не тільки в українців, але й інших східних слов'ян, зокрема росіян¹³⁵. Щоправда, за народними віруваннями, усі ці дії вважалися гріховними, а на їх виконавців неодмінно буде чекати страшна кара¹³⁶.

Отже, як бачимо, у народній культурі українців вироблено низку обмежень та заборон для жінки під час її місячних. Такі заборони широко відомі й у інших народів, що пов'язано із переконанням про нечистоту жінки в такий період і мало на меті захист інших від її негативного впливу. Водночас люди розуміли, що місячні – однак нормальної фізіології, тому, коли у жінки виникали проблеми з менструальним циклом, його намагалися нормалізувати за допомогою як раціональних, так і магічних засобів.

---

¹³¹ Агапкина Т. А. Месячные // Славянские древности. – М., 2004. – Т. 3. – С. 244; Мазалова Н. Е. Состав человеческого: человек в традиционных соматических представлениях русских. – М., 2001. – С. 87.

¹³² Верхратський С. А. Назв. пр. – Арк. 39.

¹³³ Талько-Грынцевич Ю. Д. Указ. соч. – С. 23.

¹³⁴ Кабакова Г. И. Указ. соч. – С. 200.

¹³⁵ Баранов Д. Предохранение от зачатия // Мужики и бабы: мужское и женское в русской традиционной культуре. – СПб., 2005. – С. 490; Его же. «Незнакомые» дети (к характеристике образа новорожденного в русской традиционной культуре // Этногр. обозр. – 1998. – № 4. – С. 113–114; Листова Т. А. Религиозно-нравственное отношение к деторождению в русской семье // Православная жизнь русских крестьян XIX–XX веков: Итоги этнографических исследований. – М., 2001. – С. 37–38.

¹³⁶ Колодюк І. Традиційні уявлення українців про Божу кару за гріх „витравлювання плоду”. – С. 37–38; Її ж Народна медицина у традиційній культурі Центрального Полісся (остання чверть XX – початок XXI століття) – К., 2006. – С. 43.